

УДК 37.016:821.161.3(092 Я.Колас)

В. У. Праскаловіч (Беларусь, г. Мінск)

ВЫВУЧЭННЕ ЖЫЦЦЁВАЙ І ТВОРЧАЙ БІЯГРАФІІ ЯКУБА КОЛАСА ЯК ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДЫЧНАЯ ПРАБЛЕМА

Анотацыя. Разглядаецца актуальная для тэорыі і методыкі навучання літаратуры праблема вывучэння жыццёвай і творчай біяграфіі пісьменніка. Розныя падыходы да названай праблемы асвятляюцца на прыкладзе далучэння навучэнцаў да жыцця і творчасці Якуба Коласа.

Ключавыя словы: жыццёвая і творчая біяграфія пісьменніка, тэорыя і методыка навучання, літаратура, падыходы, Я. Колас.

Біяграфічным урокам у літаратурнай адукацыі навучэнцаў належыць асабліва і адметная роля. Жыццёвая біяграфія пісьменніка – адзін са шляхоў больш глыбокага і цэласнага асэнсавання яго твораў. Як адзначаецца ў канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура», «біяграфіі пісьменнікаў і створаныя імі мастацкія тыпы пры пэўных умовах могуць стаць ідэалам ці антыідэалам, з улікам якіх вучні будуць канструяваць сваю мадэль асобы і імкнуцца рэалізаваць яе ў жыцці» [10, с. 53]. Як слушна заўважае В. У. Буткевіч, «педагагічныя магчымасці выкарыстання такога сродку, як біяграфіі славутых людзей Рэспублікі Беларусь, з мэтай фарміравання грамадзянскасці заключаецца ў тым, што ў старшакласнікаў узнікае цікавасць і жаданне пераймаць іх і нават пераўзыхіць» [2, с. 113]. Так, яркім прыкладам для пераймання можа стаць грамадская, літаратурная і навуковая дзейнасць Якуба Коласа, «маршала нацыі» (Р. Семашкевіч), класіка беларускай літаратуры, пісьменніка з бунтарскім характарам і яркай акрэсленай грамадзянскай пазіцыяй.

У распрацоўку праблемы вывучэння біяграфіі пісьменніка ў школе ўнеслі свой уклад выдатныя вучоныя, якія стаялі ля вытокаў станаўлення методыкі выкладання літаратуры (Ф. І. Буслаеў, В. І. Вадавозаў, В. Я. Станюнін, В. П. Астрагорскі, інш.). Праблема вывучэння біяграфіі пісьменніка атрымала сваё далейшае развіццё ў працах І. Я. Каплан, Т. Ф. Курдзюмавай, В. А. Нікольскага, М. Б. Храпчанкі, інш. У беларускай метадычнай навуцы пытаннем вывучэння жыццёвага і творчага шляху пісьменніка ўдзяляецца вялікая ўвага (Р. В. Аляхновіч, М. У. Грынько, В. У. Івашын, А. І. Лугоўскі, В. Я. Ляшук, А. В. Руцкая, І. Л. Шаўлякова-Барзенка, інш.). У гісторыі айчынай літаратуразнаўчай і метадычнай навукі сваю важную справу зрабілі кнігі, якія ўвабралі ў сябе аўтабіяграфіі пісьменнікаў Беларусі, – «Пяцьдзясят чатыры дарогі», «Пра час і пра сябе», «Вытокі песні», «З росных сцяжын». Знаёмства з аўтабіяграфіяй дазволіць пано-
ваму прачытаць ужо вядомыя творы, зазірнуць у творчую лабараторыю

пісьменніка. Разам з тым у школьным выкладанні недастаткова ўдзяляецца ўвага раскрыццю асобы пісьменніка, своеасаблівасці яго мастацкага свету. Школьны аналіз у асноўным арыентуе вучняў на разуменне ідэйна-маральнай праблематыкі твораў адасоблена ад выяўлення аўтарскай пазіцыі. Пры такім падыходзе цяжка выклікаць у навучэнцаў цікавасць да асобы пісьменніка і да яго творчасці.

Згодна з вучэбнай праграмай па беларускай літаратуры біяграфія пісьменніка ў V–VIII класах не з’яўляецца прадметам спецыяльнага вывучэння. Але невялікі біяграфічны экскурс перад вывучэннем твораў пісьменніка неабходна зрабіць, каб вучні атрымалі некаторыя звесткі пра мастака слова, пра асобныя яго творы, у першую чаргу тыя, што прадугледжаны вучэбнай праграмай для абавязковага чытання і аналізу. Звычайна паведамляецца пра тыя факты з жыцця і творчасці пісьменніка, якія дапамагаюць глыбей зразумець тэкст, падрыхтаваць чытачоў да яго правільнага ўспрымання. Гэта могуць быць звесткі з біяграфіі пісьменніка, якія леглі ў аснову твора. Так, В. Я. Ляшук лічыць, што «для асэнсавання апавядання Я. Коласа “Нёманаў дар” пажадана, каб вучні ведалі, што на гэтай рацэ прайшло дзяцінства пісьменніка, што яе вельмі любіў аўтар “Новай зямлі”, апаэтызаваў у многіх сваіх творах. Нёман быў кармільцам землякоў Я. Коласа, з ім было звязана шмат камічных і трагічных здарэнняў. Пра адно з іх і апавяданне “Нёманаў дар”» [9, с. 141]. Для больш глыбокага і паўнаважнага ўспрымання вучнямі «Песні ляснога жаваранка» (урыўка з трылогіі «На ростанях») будзе мэтазгодна зачытаць успаміны пісьменніка, у якіх ён выказаў свае адчуванні ад спеваў жаваранкаў: *«Я імкнуўся адгадаць, пра што спяваюць жаўранкі: я быў упэўнены, што ў іх былі свае патрэбы, з якімі яны звярталіся да неба. Іншы раз мне здавалася, што я правільна разумею сэнс іх песень...»* Пры вывучэнні паэмы Якуба Коласа «Новая зямля» мэтазгодна даць біяграфічныя звесткі, якія непасрэдным чынам тычацца хрэстаматыйнага твора, найбольш ярка прадстаўляюць асобу аўтара і добра ілюструюць спецыфіку часу. Як справядліва падкрэслівае Д. С. Ліхачоў, «ва ўсякай біяграфіі прысутнічае эпоха... Стварэнне твора ёсць факт біяграфіі аўтара, біяграфія аўтара ёсць факт гісторыі, гісторыя літаратуры ў прыватнасці. Таму па сваёй сутнасці біяграфія пісьменніка – гэта перажыванне асабістага жыцця ў гісторыі» [8, с. 290].

У сучаснай методыцы навучання літаратуры вылучаны два асноўныя шляхі вывучэння біяграфіі пісьменніка [9, с. 274]. Сутнасць першага заключаецца ў тым, што на асобным уроку настаўнік знаёміць навучэнцаў з біяграфіяй пісьменніка, астатнія ўрокі аддаюцца на яго творчасць.

У такім разе біяграфія майстра слова з'яўляецца своеасаблівымі ўступнымі заняткамі да яго творчасці. Гэты шлях дае цэласнае ўяўленне пра асобу пісьменніка, яго жыццё, дазваляе больш паслядоўна прасачыць асноўныя этапы яго дзейнасці. Другі шлях прадугледжвае паэтапнае вывучэнне жыццёвай і творчай біяграфіі пісьменніка: на асобным уроку разглядаецца адзін з перыядаў жыццяпісу мастака слова і творы, напісаныя ў той час. Гэты шлях забяспечвае больш глыбокае засваенне асобных твораў, але жыццёвы і творчы шлях пісьменніка, які падаецца часткамі, страчвае цэласнасць успрымання. Некаторыя вучоныя-метадысты называюць яшчэ адзін шлях: калі «спачатку вывучаецца творчасць пісьменніка, біяграфія даецца для самастойнага чытання, а на заключным этапе настаўнік абагульняе ўвесь жыццёвы шлях творцы» [3, с. 50]. Як бачым, кожны са шляхоў мае свае перавагі і недахопы. Настаўнік павінен добра ўяўляць, які з гэтых шляхоў больш метадычна мэтазгодны.

Урок па вывучэнні біяграфіі ў IX–XI класах, дзе лекцыя з'яўляецца асноўным метадам, трэба спалучаць з нагляднымі дапаможнікамі, з чытаннем мастацкіх твораў, з гутаркай, з дакладамі вучняў, завочнымі экскурсіямі, працай з вучэбным дапаможнікам, а таксама з дадатковай літаратурай (мемуарыстыка, лісты, дзённікі, аўтабіяграфія пісьменніка, літаратуразнаўчыя і краязнаўчыя крыніцы, даведачныя матэрыялы, інтэрнэт-рэсурсы, інш.). Як адзначае В. Я. Ляшук, «сённяшні ўрок біяграфіі хутчэй за ўсё ўяўляе сабой кампазіцыю, дзе вядучым з'яўляецца настаўнік, які аб'ядноўвае разнастайныя віды вучнёўскай дзейнасці ў адзінае цэлае, дае тлумачэнні, пры неабходнасці канкрэтызуе сказанае вучнямі, сам раскрывае найскладанейшыя пытанні, звязаныя з эстэтычнымі ідэаламі пісьменніка, яго стылем, светапоглядам, творчай манерай» [9, с. 282]. На думку некаторых педагогаў-практыкаў, надзвычай эфектыўнымі пры вывучэнні біяграфій пісьменнікаў становяцца заняткі па модульнай тэхналогіі (гл., напрыклад, [4, с. 65–70]).

Ва ўмовах сучаснага інфармацыйнага грамадства актуалізуецца патрэба ў навучанні літаратуры з выкарыстаннем электронных адукацыйных рэсурсаў (ЭАР). Згодна з Канцэпцыяй інфарматызацыі сістэмы адукацыі Рэспублікі Беларусь [6] створаны ЭАР па беларускай літаратуры. Па структуры ЭАР складаецца з некалькіх узаемазвязаных паміж сабой модуляў (даведачна-інфармацыйнага, кантрольна-дыягнастычнага, трэніруючага, інтэрактыўнага) на базе платформы Moodle. Даведачна-інфармацыйны модуль заснаваны на выкарыстанні тэкставага матэрыялу. У найноўшай інфармацыйна-адукацыйнай прасторы паняцце *тэкст* трактуецца ў шырокім сэнсе: «...гэта не толькі пісьмовы вербальны

тэкст, але і відэафрагмент, анімаваная схема, мадэль», прычым «апошняя ўтрымлівае унікальную здольнасць павышаць інфармацыйную шчыльнасць выкладання за кошт паскоранай перадачы інфармацыі» [11].

Так, пры вывучэнні біяграфіі Якуба Коласа настаўнік можа з дапамогай ЭАР арганізаваць віртуальную экскурсію па месцах жыцця і творчасці пісьменніка. У час віртуальнай экскурсіі ў класе ствараецца г. зв. эфект прысутнасці: вучні нібы пераносяцца ў тыя мясціны, дзе праходзіла жыццё пісьменніка, пагружаюцца ў той час, калі ён жыў і пісаў свае творы. Не выходзячы з класа, можна палюбавацца краявідамі роднага кута песняра і мясцінамі, звязанымі з яго жыццёвым і творчым лёсам. Безумоўна, распавядаючы пра пісьменніка, настаўнік выкарыстае ў першую чаргу яго жывапісныя партрэты, якія перадаюць «не толькі знешняе падабенства, але і душу арыгінала» (В. Р. Бялінскі). Такім патрабаваннем адпавядаюць партрэты Я. Коласа работы мастакоў Я. Кругера, З. Паўлоўскага, У. Стальмашонка, Я. Ціхановіча, Я. Шунейкі. Не менш цікава паказаць вучням рэпрадукцыі карцін на біяграфічную тэму «Пасля прысуду» М. Манасзона, «У палескай глушы» П. Калініна, інш. Знаёмячы вучняў з маленствам і юнацкімі гадамі песняра, пажадана звярнуцца да рэпрадукцыі карціны Е. Ганкіна «Колас чытае свой першы верш». Дапоўніць каментарый варта, звярнуўшыся да «Аўтабіяграфіі» народнага паэта: «*У Альбуці, калі мне было 12 гадоў, я пачаў прабаваць і свае літаратурныя сілы. Памятаю, прачытаў бацьку свой верш “Вясна”. Ён праслухаў уважліва, потым запытаў, ці праўда, што гэта напісаў я, і даў рубель гасцінца*». Цікава будзе даведацца вучням і пра незвычайны партрэт Я. Коласа, выкананы мастачкай М. Эляшэвіч у тэхніцы гошуа. Яе суаўтарам выступіў Сунь Хунчжы, вядомы майстар кітайскай каліграфіі, які сваімі роспісамі, у тым ліку і перакладзенымі на кітайскую мову цытатамі Я. Коласа, аздобіў працы беларускай мастачкі. Асэнсаваць жыццёвую і творчую біяграфію пісьменніка дапамогуць навучэнцам і відарысы «шляхоў Коласа» – У. Сулкоўскага (серыя палотнаў «Радзіма Якуба Коласа»), І. Рэя, Л. Рана, І. Немагая, Л. Асецкага (мастацкія палотны прысвечаны перыяду юнацтва, вучобы ў Нясвіжскай настаўніцкай семінары). Дэманстрацыя на ўроках жывапісных і скульптурных выяў не толькі дае нагляднае ўяўленне, але і пашырае агульную эстэтычную культуру вучняў, паказвае ім адметнасць трактоўкі асобы пісьменніка ў розных відах мастацтва. Надзвычай важнае значэнне пры вывучэнні жыццёвай і творчай біяграфіі Якуба Коласа набываюць г. зв. «вершаваныя партрэты». Як адзначае А. І. Бельскі, «аўтары “вершаваных партрэтаў” імкнуцца адкрыць і адчуць жывы

змест творчай і жыццёвай дзейнасці песняра, вытлумачыць феномен яго мастакоўскай сілы, народнасці і неўміручасці створанага ім мастацтва» [1, с. 47]. Наўрад ці пакінуць абыякавымі вучняў усхваляваныя паэтычныя радкі М. Лужаніна, напісаныя паэтам на смерць Якуба Коласа (13 жніўня 1956 г.): «Коласаў заповіт» (урывак з паэмы «Праводзіны»):

<i>Ці ты воін у скатцы,</i>	<i>У бяду, ў небяспеку</i>
<i>Ці юнак баявы, –</i>	<i>Не ўгінай галавы,</i>
<i>Палюбі сваю працу, –</i>	<i>Другам будзь чалавеку, –</i>
<i>І ты вечна жывы.</i>	<i>І ты вечна жывы.</i>
<i>Беражы і ахоўвай</i>	<i>Не шкадуй для радзімы</i>
<i>Залатыя правы</i>	<i>Ні турбот, ні крыві,</i>
<i>Нашай роднае мовы, –</i>	<i>Пройдуць леты і зімы,</i>
<i>І ты вечна жывы.</i>	<i>А ты – вечна жывы.</i>

Значны матэрыял да характарыстыкі асобы пісьменніка змяшчаецца і ў яго лістах. «Лісты – своеасаблівы каментарый да біяграфіі мастака. У іх выяўляюцца грамадскія і эстэтычныя погляды. Лісты даюць магчымасць уявіць пісьменніка як непаўторную і складаную асобу, як жывога чалавека, які шукаў і памыляўся, сумаваў і радаваўся», – заўважае І. Е. Каплан [5, с. 33]. Як шмат скажуць навучэнцам пра асобу Якуба Коласа яго лісты [7]. Пяшчотнай, далікатнай вымалёўваецца постаць песняра з лістоў да сваёй жонкі, якія пачынаюцца: «Мілая, слаўная Маруся», «Мілая харошая...», «Мілая, слаўная, любая...», «Мая мілая, родная, дарагая...» А іншы раз: «Мой лепшы прыяцель...», «Мой добры, дарагі друг...» Сам жа ён ласкава падпісваўся: «Твой Костусь». Усё гэта сведчыць пра надзвычай светлыя, даверлівыя, добразычлівыя ўзаемаадносіны паміж мужам і жонкай. Марыя Дзмітрыеўна была для Я. Коласа не толькі жонкай, каханай, але і вернай сяброўкай і спадарожніцай жыцця. З Коласам раіліся, прасілі ў яго дапамогі, перад ім, як перад высокай і справядлівай духоўнай інстанцыяй, спавядаліся, разлічваючы на разуменне і падтрымку. Паказальнымі тут з'яўляюцца цёплыя лісты пісьменніка дзяўчынцы-інваліду Веры Мінінай. Вялікі Колас не толькі па-бацькоўску суцяшаў, але і спрыяў у набыванні інваліднай каляскай, пераезду ў Мінск (гл. падрабязней: З. М. Камароўская. З перапіскі Якуба Коласа і В. Мінінай // Каласавіны: Матэрыялы навук. канф. (1997). – Мінск, 1998. – С. 55–58).

Вобраз песняра, яго лёс выклікаюць у вучняў цікавасць і ўсхваляванасць праз зварот да мемуарнай літаратуры. Ва ўспамінах сучаснікаў і блізкіх сяброў Якуб Колас паўстае руплівым гаспадаром, заўзятым

грыбніком і рыбаловам, дбайным садоўнікам: да канца жыцця народны паэт сам даглядаў малады сад, які пасадзіў уласнаручна. Так нараджаецца ў навучэнцаў усвядомленасць, што пісьменнік такога высокага рангу не забранзавеў, «застаўся сэрцам простым».

Як бачым, існуе шэраг метадычных форм вывучэння жыццёвай і творчай біяграфіі пісьменніка. Галоўнае патрабаванне пры гэтым – кожны факт з біяграфіі павінен набліжаць вучняў да вытокаў фарміравання светапогляду пісьменніка, эстэтычных ідэалаў, ідэйна-мастацкіх асаблівасцей яго творчасці.

Такім чынам, вылучаныя намі розныя падыходы да правядзення біяграфічных урокаў не могуць быць прызнаны вычарпальнымі. Яны падаюцца найперш з улікам адной са «стратэгічных» мэт вывучэння жыццёвага і творчага шляху пісьменніка – сфарміраваць выразныя ўяўленні пра яго духоўны воблік, грамадзянскую пазіцыю і творчую індывідуальнасць.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бельскі, А. І. Вывучэнне творчасці пісьменнікаў: класікі і сучаснікі ў школе. – Мінск: Аверсэв, 2005. – 352 с.
2. Буткевич, В.В. Гражданское воспитание детей и учащейся молодежи: пособие для рук. учреждений образования, педагогов, кл. рук. и студентов. – Минск: Нац. ин-т образования, 2007. – 280 с.
3. Давыдава, Г. Біяграфія пісьменніка ў кантэксце вывучэння літаратуры ў школе // Род. слова. – 2001. – № 3. – С. 50–51.
4. Жуковіч, М. В. Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры: дапам. для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі. – Мінск: Аверсэв, 2007. – 157 с.
5. Каплан, И. Е. Изучение биографии писателя в старших классах. – М.: Просвещение, 1964. – 268 с.
6. Концепция информатизации системы образования Республики Беларусь на период до 2020 года // Главный информационно-аналитический центр Министерства образования Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.giac.unibel.by/main.aspx?guid=1383>. – Дата доступа: 10.10.2014.
7. Колас, Я. Письмы. Дзённікі. Летапіс жыцця і творчасці // Збор твораў: у 14 т. – Мінск: Маст. літ., 1978. – Т. 14. – 528 с.
8. Лихачев, Д. С. Избранные труды по русской и мировой культуре / сост. и науч. ред. А. С. Запесоцкий. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: СПбГУП, 2015. – 540 с.
9. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / Л. В. Асташонак [і інш.]; пад рэд. В. Я. Ляшук. – Мінск: Асар, 2002. – 416 с.
10. Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» (V–XI кл.). Праект / В. У. Праскаловіч [і інш.] // Род. слова. – 2016. – № 3. – С. 51–60.
11. Шальгина, И. В. Современный мультимедийный урок: дидактические ориентиры в мире технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sk.edu3000.ru/urok.htm>. – Дата доступа: 11.05.2019.